

196; II, 291 vd.; III, 38-41, 52, 59, 73, 119, 334 vd., 373-379, 381; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, bk. İndeks; a.m.f., "Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *TTK Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 209-227; C. P. Kyrris, "The Nature of the Arab-Byzantine Relations in Cyprus from the middle of the 7th to the Middle of the 10th Century AD.", *Graeco-Arabica*, IV (1984), s. 149-175; Besim Darkot, "Kıbrıs", *JA*, VI, 672-674; A. H. de Groot, "Kıbrıs", *EJ²* (İng.), V, 301-305.

İŞİN DEMİRKENT

Osmanlı Dönemi. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması 8 Rebülâhîr 978'de (9 Eylül 1570) Lefkoşe'nin fethiyle başlamış ve 9 Rebülevvel 979'da (1 Ağustos 1571) Magosa'nın iltihakıyla tamamlanmıştır. Adanın hukukun Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise 3 Zilkade 980 (7 Mart 1573) tarihli Osmanlı-Venedik Antlaşması ile mümkün olmuş, bu antlaşmayla Venedik Kıbrıs'ı Osmanlılar'a terketmeyi ve 300.000 duka tazminat ödemeyi kabul etmiştir.

Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından fethinin sebebi, Doğu Akdeniz çevresindeki bütün ülkelerin teker teker ele geçirilmesi sonucunda adanın kazandığı stratejik önemdir. Adanın fethi, Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin kesin olarak tesis edilmesi bakımından gerekliydi. Çünkü ada 1489 yılından beri korsanlığı desteklemekte olan Venedik'in elindeydi. Venedik, 1540 yılında Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu barışa rağmen adada üslenen Maltalı ve Venedikli korsanların yaptığı saldırılara kayıtsız kalıyordu. Korsanlar, Doğu Akdeniz ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Kıbrıs'ı üs olarak kullanıp tüccarlarla hacıların güvenliğini tehlikeye sokmaktaydılar. Öte yandan adanın eski bir İslâm memleketi olmasının da sefer kararında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebüssüüd Efendi seferle ilgili fetvasında, korsanlıkların yanı sıra adanın daha önce dârüİslâm olmasını ve buradaki İslâm eserlerinin tahrip edilmesini gerekçe göstermekteydi. Ay-

rıca adanın fethi kararının alınmasında, Kıbrıs'ın dirlik olarak kendisine bırakılmasını isteyen ve Kıbrıs kralı olmayı arzulaayan Nakşa (Naksos) Dukası Yasef Nasi'nin tahrik ve teşviklerinin de rol oynadığı belirtilmektedir.

II. Selim 1568'de Kıbrıs'ın fethi için hazırlıklara başlanması emrini verdi ve çalışmalar 1569 yılı boyunca sürdü. Nihayet fetih zamanının geldiğine karar verildiğinde İslâm hukukunun bir gereği olarak savaş yapılmadan adayı teslim etmeleri için Venedik nezdinde diplomatik girişimler başlatıldı. Bu teşebbüslerden bir sonuç çıkmayınca taraflar savaş hazırlıklarını yoğunlaştırdılar. II. Selim, bir taraftan tersanelere yeni gemiler inşa edilmesini emrini verirken diğer taraftan seferde serdar olarak altıncı vezir Lala Mustafa Paşa'yı tayin etti. Üçüncü vezir Piyâle Paşa donanma serdarı olarak görevlendirildi. Cezayir beylerbeyi ve kaptanıderyâ Müezzinzâde Ali Paşa da Piyâle Paşa'nın emrine verildi. Tarihî kaynaklarda Kıbrıs seferine katılan Osmanlı donanmasının sayısı ile hareketi hakkında farklı bilgiler vardır. Selânikî 208, Âlî 100 levent gemisinin katılımıyla 300, Kâtib Çelebi 180 kadirğa, 170 karamürsel ve 10 mavna olmak üzere 360 rakamını verir (Bostan, s. 18-19). Kara ordusu ise sefer boyunca tahminen 60-100.000 arasında değişmişti.

Osmanlı ordusu fazla bir direnişle karşılaşmadan 28 Muharrem 978 (2 Temmuz 1570) tarihinde Limasol'u ele geçirdi ve ertesi gün Larnaka'ya yöneldi. Adanın yerli halkının Venedik idaresinden memnun olmaması ve Osmanlı kuvvetlerine yardım etmesi sebebiyle Larnaka'da ciddi bir direnişle karşılaşmadı. Burasını üs olarak seçen Osmanlı ordusu Tuzla (Larnaka) İskelesi'ne asker ve teçhizat yığınağı yaptı. Ayrıca toplanan harp divanı adanın fethine Lefkoşe'den başlanmasına, ardından Magosa'nın alınmasına karar verdi. Lefkoşe'nin fethi hazırlıkları yapılırken ada halkının durumunu ve tepki-

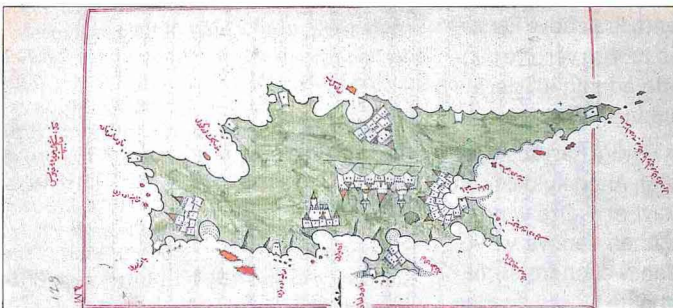

Gazimagosa Kalesi

lerini belirlemek için yapılan keşiflerde yerli halkın Venedikliler'e karşı girişilen bu askerî harekâtı sevinçle karşıladığı ve iç kısımlara ilerleyen Türk askerlerine zaman zaman kılavuzluk yaparak destek olduğu anlaşıldı. Nitekim Lefkoşe Valisi Dandolo yerli halkın desteğini alamadığı için kendisini kale savunması ile sınırlandırmış, fakat 21 Safer 978'de (25 Temmuz 1570) başlayan ve kırk beş gün süren kuşatmaya dayanamayarak 8 Rebülâhîr'de (9 Eylül) teslim olmuş, daha sonra Serdar Lala Mustafa Paşa'nın emriyle idam edilmiştir. Lefkoşe'nin düşmesinin ardından adanın muhtelif kale kumandanlarıyla Baf ve Girne valileri huzura gelerek serdara itaatlerini bildirdiler.

Lefkoşe'nin fethinden sonra sıra kalesi ve surlarının muhkemliğiyle meşhur Magosa'ya gelmişti. Şehrin barışçı yollardan teslim alınması girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine kuşatma başlatıldı. Ancak kış mevsimi gelince taarruz ilkbahara bırakıldı. Nihayet Nisan 1571 başlarında şiddetli top atışlarıyla başlayan hücumlar kale halkını çok zor duruma düşürmekle beraber kale, denizden zaman zaman destek gelmesi sayesinde ilk birkaç saldırıya başarıyla karşı koydu. Ancak 8 Rebülevvel 979 (31 Temmuz 1571) günü yapılan son saldırıda çok fazla kayıp verilerek bazı burçlar ele geçirilince kale kumandanı Marc Antonio Bragadino, askerlerinin yakınlarıyla adayı terkine izin verilmesi şartıyla ertesi gün teslim oldu. Fakat kalede bulunan elli Türk esirin anlaşma şartlarına aykırı olarak teslim edilmeyip katledildiğinin öğrenilmesi üzerine Lala Mustafa Paşa misilleme olarak Bragadino ve on bir beyin idam edilmesini emretti. Magosa'nın fethiyle adanın tamamı itaat altına alınmış oldu.

Fetih sırasında ve sonrasında Kıbrıs'a yönelecek muhtemel saldırılara karşı da bazı tedbirler alındı. Adanın güçlü bir sa-

Piri Reis'in
Kitâb-ı
Bahriyye'sinde
Kıbrıs'ı
gösteren
harita

yunma çemberiyle korunması ve malî yapısının güçlendirilmesi için Lefkoşe, Limasol, Magosa, Baf ve Girne kalelerine 2779 topçu, gönüllü, müstahfız, azeb ile 1000 yeniçeri olmak üzere toplam 3779 asker yerleştirildi. Osmanlı fetih siyasetine göre beylerbeylik idaresinin tam olarak tesis edilebilmesi için adanın ikinci beylerbeyi Sinan Paşa'ya, Magosa'nın fethinden sonra 979'da (1571) gönderilen bir fermanla tahrir yapılması emredildi. 1572 yılında tamamlanan bu tahrir sonuçları bir mufassal defter şeklinde (TK, TD, nr. 64) günümüze kadar gelmiştir.

İdarî Yapı. Kıbrıs tarihiyle ilgili kayıtlar, Osmanlılar'ın daha fetih tamamlanmadan önce adayı tipik bir Osmanlı eyaletine dönüştürmek için birtakım girişimlerde bulduklarını göstermektedir. Nitekim Serdar Lala Mustafa Paşa'nın rûznâmçe defterinden edinilen bilgilere göre Lefkoşe'nin fethedildiği gün Kıbrıs bir beylerbeylik haline getirilmiş ve merkez Lefkoşe olmak üzere beylerbeyliğe daha önce Avlonya sancak beyi olan Muzaffer Paşa getirilmiştir. Yine âdet olduğu üzere adaya Kâmil Efendi kadı, Ekmel Efendi müftü, Mehmed adında biri de defterdar tayin edilmiş, ardından eyalet teşkilâtını tamamlamak üzere defter emînliği ve timar tezkireciliği ihdas olunmuştur. Böylece fetih sonrası ada yönetimini üstlenecek olan eyalet divanı ya da dîvân-ı Kıbrıs üyeleri belirlenmiştir.

Adanın Doğu Akdeniz'in güvenliği için ne kadar önemli ve stratejik bir nokta olduğunu takdir eden Osmanlı yönetimi, Kıbrıs'ın kendi kendini idareye ve savunmaya yetecek durumda olmadığını göz önüne alarak Kıbrıs'ı sekiz sancaktan oluşan bir beylerbeylik haline getirmeye karar vermiş, adada bulunan ve sâlyâne ile idare edilen Baf, Magosa ve Girne sancaklarına ilâve olarak Anadolu'dan Alâiye, Tarsus, İçel, Zülkadriye ve Sis ile (Kozan) Trablusşam (1573'e kadar) sancaklarını Kıbrıs'a bağlamıştır. Kıbrıs, Osmanlı idarî yapısındaki usuller dikkate alınarak kazalar şeklinde de örgütlenmeye tâbi tutulmuş olup belli başlı kazaları Tuzla, Limasol, Piskopi, Değirmenlik, Baf, Kukla, Hırsofu, Lefke, Morfo, Magosa, Mesariye, Girne idi. Buralara birer kadı ya da nâib tayiniyle teşkilâtlanma tamamlanmış, sonraki tarihlerde ihtiyaca göre kaza sayısı önce on dörde, ardından on altıya çıkarılmıştır.

Bu şekilde Osmanlı idaresi tesis edildikten sonra adanın kolaylıkla fethedil-

mesinde önemli rolleri bulunan yerli halkın kalbini kazanmaya dayalı istimâlet politikasının uygulanması yolunda fermanlar gönderildi. Aslında Osmanlı fetih siyasetinin esasını oluşturan bu politikanın gerekleri henüz seferin başlangıcında yerine getirilmeye başlanmış, II. Selim, Ramazan 977 (Şubat 1570) tarihinde İçel sancak beyine ada halkının kalplerinin kazanılması için âzami dikkat gösterilmesini, can ve mallarına dokunulmayacağına dair söz verdiğinin duyurulmasını emretmişti. Zilhicce 979 (Mayıs 1572) tarihli bir fermanla ada halkının savaş sebebiyle maddî ve mânevî zarara uğramış olduğu ifade edildikten sonra onlara adaletle, şefkatle muamele edilmesi, adanın kısa zamanda kalkınarak refah ve saadete kavuşturulması için gerekenlerin en kısa zamanda yapılması istenmişti (BA, MD, nr. 12). Bu ferman ve yapılan nüfus ve arazi tahriri sonuçlarına göre faaliyetlere hemen başlandı. Ada silâhla fethedildiği için İslâm hukukunun hükümleri gereği ziraat araziler mîrî statüsünde değerlendirildi. Böylece daha önce arazi üzerinde hiçbir hakkı olmayan "serf" statüsündeki yerli halkın serflik, yani araziye bağlı esaretine son verildi, kendilerine hakk-ı karar ve tapu resmi ödeme karşılığında işleyebilecekleri araziler tahsis edildi, vergi yükleri azaltıldı. Bu sayede halk bazı vergileri ödemek şartıyla toprak ve mal mülk edinme hakkı kazanırken devletin hazinesine de mîrî arazilerle mülk satışlarından 283.780 akçe girmiştir (Sahillioğlu, IV [1967], s. 22).

Ayrıca çoğunluğu Ortodoks Rum olan yerli halkı doğrudan yönetime katmak için dinî cemaatlere özerk bir yapı içinde kendilerini yönetme hakkı tanındı. Bu siyaset sonucunda daha önce Latinler tarafından Katolik kilisesinin egemenliği altına sokularak kapatılan ve mallarına el konulan Kıbrıs Ortodoks Rum Kilisesi başpiskoposluk olarak yeniden açıldı ve adadaki diğer kiliselerin üzerinde bir statüye kavuşturuldu. Daha da önemlisi, başpiskopos yönetim nezdinde yerli Rum halkının ruhanî lideri ve siyasî temsilcisi olarak tayin edildi. Rum Ortodoks cemaati adlı, hukukî ve malî işlerini görmek üzere temsiliyet yetkisini, muhtariyet esaslarına göre ruhbanlar tarafından seçilen başpiskopos ve onun gösterdiği adaylar arasından seçilen saray tercümanını (dragoman) vasıtasıyla kullanmaktaydı. Bu şekilde Rumlar arasında esasen çok önemli bir mevki kazanan bu iki görevli, zamanla statülerinin ve imtiyazlarının ge-

nişletilmesiyle valiyi bile gölgede bırakacak derece nüfuz kazandı. Özellikle 1670 yılı başlarında Dîvân-ı Hümâyun, başpiskoposluğu hıristiyan reâyânın yegâne temsilcisi konumuna yükselterek hıristiyan reâyâdan toplanan vergileri tayin ve tahsilâtla yükümlü kıldı. Bu iki önemli makam dışında Rumlar, cizye muhasebecisi ve mahkeme tercümanlığı gibi birçok idarî görevde bulunmuşlardır.

Adanın bu idare şekli 100 yıl kadar sürmüş, Girit'in fethinin tamamlanmasıyla Kıbrıs'ın öneminin azalması, ticaretinin gerilemesi ve ada halkının göç etmesi gibi sebeplerle başpiskoposluk, Kıbrıs'ın beylerbeylik yıllığını veremeyecek duruma geldiğini savunarak statüsünün değiştirilmesini istedi. Bunun üzerine o zamana kadar iki tuğlu bir beylerbeyi tarafından yönetilen Kıbrıs, kaptan-ı deryânın idaresine bırakılarak Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletine ilhak edildi. Böylece ada kaptan-ı deryâ adına onun tayin ettiği bir mütesellim tarafından yönetilmeye başlandı. Ancak çok geçmeden vergi toplama imtiyazını elde eden ağaların iç çekişmeleri ve Boyacıoğlu Mehmed'in başlattığı isyanlar sebebiyle, adanın kaptan-ı deryâyâ bağlı bir mütesellim tarafından yönetilmesinin otorite boşluğu doğurduğu düşünülerek Kıbrıs doğrudan vezirîâzama has olarak verildi (1115/1703). Bundan sonra adayı vezirîâzam adına bir muhasıl yönetmeye başladı.

Muhassılık idaresi döneminde ağaların sebebiyet verdiği huzursuzluk ve asayişsizlik meselesi muhasılın siyasî ve askerî yetkileri artırılarak, ayrıca vergi toplama yetkisi de uhdesine verilerek çözüldü. Böylece ada huzur ve güvene kavuştu, reâyânın devlete bağlılığı adaletli bir yönetimle tekrar sağlanmıştır. 1158'de (1745) yönetim şeklinde yeni bir değişikliğe gidilerek Kıbrıs bağımsız bir eyalet yapıldı ve üç tuğlu pašalık statüsüne kavuşturuldu. Kısa sürmesine rağmen bu dönemde ada büyük ölçüde imar edilmiş, bilhassa Ebûbekir Paşa (1746-1748) Larnaka'ya 12 mil mesafeden su getirtmeyi başarılarak haklı bir üne kavuşmuştur.

Ebûbekir Paşa'nın görevinin bitiminde ada tekrar vezirîâzamin hassı şeklinde yönetilmeye başlandı. Bu yönetim tarzı kısa sürede vergi sisteminin tekrar bozulmasına yol açtı ve Çil Osman adlı muhasılın sebep olduğu kargaşa ortamı muhasılın öldürülmesine (1178/1764) rağmen bir süre daha devam etti. Bu sırada meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı halkın eko-

nomik durumunu büsbütün bozdu. Bunun üzerine adanın yönetim şekli, başpiskopos ve saray tercümanının İstanbul'a gönderdiği heyetin isteğiyle 1785 yılında bir defa daha değiştirildi. Yeni düzenlemeyle Kıbrıs doğrudan merkeze bağlanarak bir muhassıl vasıtasıyla yönetilmeye başlandı (BA, MD, nr. 183). Bu yönetim tarzı başpiskoposlukla saray tercümanlığının nüfuzunun büsbütün artmasına sebep oldu. Çünkü eskiden mütesellimlere tanınan ayrıcalık ve yetkiler yeni muhassıllara tanınmadı; ayrıca başpiskoposların vergi toplama hak ve selâhiyetlerini genişletmişti.

Daha sonra II. Mahmud'un idare anlayışına paralel olarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönünde diğer bazı önemli adımlar da atılmıştır. 21 Rebülevvel 1255 (4 Haziran 1839) tarihli bir fermanla muhtarlık teşkilâtı ilk defa Kıbrıs'ta da kurulmuştur. Ferman hükümlerine göre müslüman halk muhtar, gayri müslimler ise kâhyalarını seçmişler, bunlar emniyet, asayiş ve temizlik gibi görevlerine ek olarak mahallelerine yüklenen vergilerin halk arasında bölüştürülmesi ve toplanması gibi önemli işleri de üstlenmişlerdir.

Merkezce tayin edilen bir muhassıl vasıtasıyla yönetim Kıbrıs'ta 1839 yılına kadar devam etti. Sultan Abdülmejid mahallî idarelerde yaptığı yenilikler kapsamına Kıbrıs'ı da dahil ederek adayı Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı bir sancak haline getirdi. Bu tarihten sonra Kıbrıs'ta idarî, adlî, hukukî pek çok yeniliğin uygulamaya konulduğu ve yönetiminin daha yerel ve özerk bir duruma geldiği bir dönem başladı. Önce ada bir mutasarrıf tarafından yönetildi. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın getirdiği değişikliklere paralel olarak altı kaza oluşturuldu. Buralarda kaymakamlara yardımcı olmak üzere müslüman ve hıristiyanların temsilcilerinin bulunacağı birer kaza idare meclisi ve yargı meclisi teşekkül ettirildi. Merkez Lefkoşe'de de mutasarrıf başkanlığında ona danışmanlık yapmak üzere bir sancak idare meclisi kuruldu. Bu meclislerde Türkler, Rumlar ve diğer azınlıklar nüfuslarıyla orantılı biçimde temsil edilirdi.

1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği reformların ilk uygulandığı yerlerden biri de Kıbrıs olmuştur. Meselâ kavânin meclisiyle ticaret ve temyiz mahkemeleri bu dönemde faaliyete geçirilmiş, belediye meclisleri kurulmuş, rüşdiyeler açılmak suretiyle (ilkki 1862) eğitim seferberliği başlatılmıştır. Ancak adanın yö-

netim şekli 1861'de bir defa daha halkın isteğiyle değiştirilmiş, Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletinden ayrılarak üçüncü defa doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı müstakil bir mutasarrıflık yapılmıştır. Ancak bu değişiklik de uzun sürmemiş ve 1868 yılındaki yeni vilâyet düzenlemeleri sırasında Çanakkale vilâyetine bağlı bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Fakat merkeze uzaklığı yönetimde aksamalara sebep olunca Kıbrıs 1870'te tekrar bağımsız bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Bu düzenleme adanın İngilizler'e devredildiği 1878 yılına kadar sürmüştür.

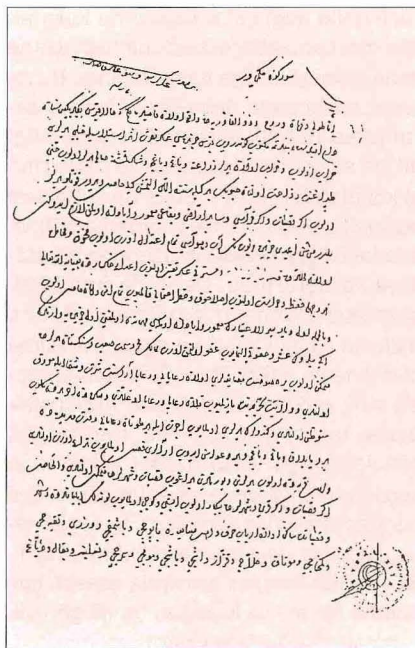
Nüfus ve Yerleşme. Lefkoşe'nin fethinin hemen ardından 18 Ekim 1572 tarihinde tamamlanan tahririn ortaya çıkardığı en önemli sonuç adanın bir eyalet merkezi için yeterli nüfusa ve gelir düzeyine sahip olmadığı idi. Savaş sırasında can güvenlikleri için dağlık alanlara sığınan çok sayıda yerli Rum'dan pek çoğu savaşın sonunda geri dönmeyerek buralarda yerleşmişti. Nitekim tahrirde adada meskûn 959 köy ve 113 mezraaya karşılık toplam kırk dokuz köy ve on sekiz mezraanın boş olduğu tesbit edilmişti.

Özellikle verimli bir bölge olan Mesarya'da yirmi dört köyün, Lefkoşe'de ise on

sekiz mezraanın boş olduğu ortaya çıkmıştı. Yine tahrir sonucuna göre adanın genelinde de yeterli nüfus olmadığı anlaşıldı. 1572 tarihli tahrirde göre şehirlerde toplam 1915 hâne, köy ve mezraalarda ise 32.032 hâne bulunuyordu. Ayrıca defterde 419 kişi "neferen", 207 kişi de "cemâat-i tâife-i Kıptiyan-ı perâkende" olarak kaydedilmişti. Buna göre bir hânedeki ortalama beş kişi olduğu var sayımından yola çıkılarak adanın fetihden hemen sonraki nüfusunun 170-175.000 kişi olduğu tahmin edilebilir. Bu nüfusun çoğunluğunu Ortodoks Rumlar oluşturmaktaydı. Ermeni, Mârûnî ve yahudiler önemsenmeyecek kadar azdı. Bunlar arasında sadece altı hanelik Magosa yahudileri ayrı bir dinî cemaat olarak deftere kaydedilmişti. Adanın müslüman sakinleri ise muhtemelen isimleri Kıptiyan taifesi arasında geçen on üç nefer veya hânedeki ibaretti. Bu nüfus yapısının adanın savunması ve iktisadî kalkınması için yetersiz olduğu görülünce Anadolu'nun muhtelif sancak ve kazalarından gerek sürgün gerekse teşvik yoluyla ilk aşamada 5720 hânenin nakline karar verildi. Bu amaçla Anadolu, Karaman, Rum ve Zülkadriye (Dulkadir = Maraş) eyaletlerinde bulunan kazalara birer ferman yazılmış ve kazalarında arazi sıkıntısı çeken, vergi defterlerinde ismi bulunmayan, çift bozan durumunda olan veya ırgat olarak çalışanlarla şehirlerde ve köylerde işsiz dolaşanları defterlere yazıp Kıbrıs'a göndermeleri emredilmiştir. Aynı zamanda kasabalarda sanat ve ticaretle uğraşanlardan ve ustalardan her on (avâtız) hânedeki bir hâne hesabıyla adaya gönderilmesi de istenmiştir. İlk yılda sürgün yazılan ailelerden sadece 1689 hâne adaya yerleştirilmiş, dolayısıyla hedeflenen sürgünlerin büyük bir kısmı gerçekleştirilememiştir. Anadolu'dan Kıbrıs'a nüfus nakline sonraki yıllarda da devam edilmiştir. 1581 tarihli bir belgeye göre ilk on yılda adaya 12.000 hânenin nakledilmesi planlanmış, ancak bunların üçte birinin adaya hiç gelmediği belirlenmiştir (Orhonlu, s. 97). Buna rağmen fetihden on yıl sonra sürgünlerle Türk varlığının önemli bir orana ulaştığı ve genelde de adanın nüfusunun arttığı anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıldan itibaren adanın nüfusunun tahmin etmek zorlaşmaktadır. Adayı 1596'da ziyaret eden Dandini, müslüman nüfusunun 12-13.000 kişi olarak bildirirken 1599'da Cotovicus bu sayıyı 6000 erkek nüfus olarak bildirmekteydi. Ancak bu rakamlar muhtemelen sadece

Kıbrıs'a Anadolu'dan insan nakledilip yerleştirilmesini emreden ferman (BA, MD, nr. 19, s. 334-335)

avâzı vergisi ödeyenleri göstermektedir. Muaf ve askerî nüfusun da bu yıla kadar büyük rakamlara ulaştığı söylenebilir. Seyyahlar da 1590'larda Lefkoşe, Magosa, Girne ve Baf gibi şehirlerin önemli ölçüde Türkleştiğini nakletmektedir. Gayri müslim nüfus hakkında ise daha kesin rakamlar vardır. 1606'da cizye mükellefi olan nüfus 30.120 hanedir. Cizye vergisi kaçaklarını ve muafalarını içermeyen bu rakam bile Cotovicus'un 1599 yılı için verdiği 28.000 yetişkin erkek nüfustan fazladır. Ancak 1640 tarihli cizye defteri nüfusta % 40'lık bir düşme olduğunu göstermektedir. Bu tarihte adada 18.040 cizye mükellefi vardı. Bu düşüşte, kötü yönetimden çok kuraklık ve çekirge istilâları sebebiyle halkın başka taraflara göçleri rol oynamıştır. Hatta devlet, halkın vergi yükünü azaltmak için 1641'de adanın idarî yapısında yeni düzenlemeler yapmış, bu önlemler sayesinde halkın geri dönmesiyle nüfus tekrar artmıştır. Çünkü Evliya Çelebi, 1670-75 tarihleri için adada 30.000 müslüman ve 150.000 gayri müslim yaşadığını yazmaktadır. Buna karşılık 1691-1695 yıllarında Coronelli nüfusu çocuk ve kadınlar hariç 28.000 hristiyan ve 8000 müslüman olarak kaydetmektedir.

Adanın merkezden uzaklaşmaya, isyanlar ve sosyal çalkantılara birlikte yavaş yavaş ayanların kontrolüne girmeye başladığı XVIII. yüzyılda tabii olarak nüfus azalmıştır. Buna karşılık şer'iyye sicilleri ve seyyah raporlarına göre müslümanların oranı oldukça artmıştır. Lefkoşe sicillerinde cizye ve nüzul vergisiyle ilgili kayıtlarda 1699-1726 yılları arasında "8000 zinde ve mevcut" hristiyan karşılık (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, nr. 6) "4500 dirlikli ve dirliksiz müslüman" (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, nr. 6, 7) olduğu belirtilmektedir. Vergi muafaları da dahil edildiğinde XVIII. yüzyılın ilk yarısında ada nüfusunun yarıya yakınının müslüman olduğu söylenebilir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlar nüfusun çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğunu belirtmektedir. Muhtemelen 1777 tarihli bir sayıma dayanan Kyprianos'a göre Kıbrıs'ta toplam 10.487 hâne, 84.000 kişi olup bunların 37.000'i hristiyan, 47.000'i müslümandı. İlk Osmanlı genel nüfus sayımında ise 14.983'ü müslüman olmak üzere toplam 44.206 erkek nüfus tesbit edilmişti. Buna kadınlar da eklendiğinde nüfusun 90.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı XIX. yüzyılın başlarında adadan çok sayıda Rum'un göç ettiğini bildiren Turner gibi

seyyahları doğrulamaktadır. Ancak 1841'de yapılan bir nüfus sayımı ile elde edilen bilgiler daha önce göç eden birçok Rum'un geri döndüğünü göstermektedir ki bu sırada adada yaklaşık olarak 30.000 Türk, 70.000 Rum ve kalanı da Ermeni, Mârûnî ve Katolik olmak üzere toplam 110.000 kişi yaşamaktaydı. Sonraki yıllarda nüfus artışı sürdü. 1858 tarihli bir İngiliz konsolosluk raporu nüfusu 180.000 olarak vermektedir. Bu rapora göre adada meskûn köy sayısı 605 olup bunların 118'i Türk, 248'i Rum ve geri kalanı karma idi. Adanın İngilizler'e devrinden sonra yapılan ilk nüfus sayımı sonucuna göre ise adada 185.630 kişi yaşıyordu.

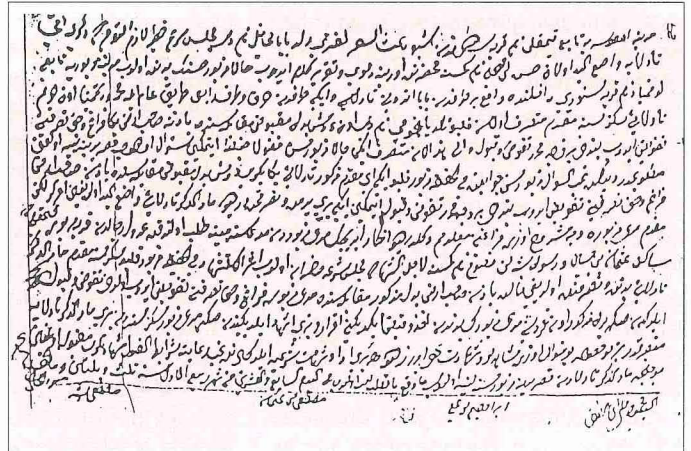
Ekonomik ve Sosyal Hayat. 1571 yılında Kıbrıs'a ayak basan Osmanlılar, karşılarında feodal sistem yüzünden halkı köle statüsünde yaşayan, ziraî üretimi yetersiz ve ticareti teşvik edilmeye muhtaç bir ada buldular. Bu durum karşısında adanın sosyal ve ekonomik açıdan kalkınması için harekete geçildi ve ilk iş olarak feodal sistemin kaldırıldığı, yerli halkın köleliğine son verildiği ilân edildi.

Yapılan ilk tahrir, halkın Fransız asıllı asiller ve şövalyeler dışında topraksız ve fakir olduğunu ortaya koydu. Osmanlı yönetimi tarımı geliştirmek için bazı önemli kararlar aldı ve uygulamaya koydu. Venedik idaresinin topladığı vergileri reâyâ için çok ağır bularak azalttı. Venediklilerin aynı olarak bazı yerlerde 1/6, bazı yerlerde 1/4, hatta 1/3 oranında aldığı ürün vergisini âzami 1/5 oranına indirdi. "Parikoz" (parici) olarak bilinen köylünün toprak sahibine haftada iki gün ücretsiz çalışması şeklindeki uygulamaya son verildi. Tuz hakkı vergisi, inek, koyun ve at gibi hayvanların yavrularından alınan vergilerle üzüm bağlarından alınan aynı ver-

giler hazinenin kaybına rağmen lağvedildi. Ayrıca Osmanlı sisteminin uygulanması ile vergilerin ödenmesinde reâyânın ekonomik durumları dikkate alındı. İlk olarak cizye reâyânın zengin (âlâ), orta halli (evsat) ve fakir (ednâ) olmasına göre 100, 80 ve 60 akçe olarak toplandı. İspence vergisinin miktarı ise 30 akçe olarak belirlendi. Kıbrıs'ın 1571-1572 yılındaki ilk bütçesinde 23.000 hânedan 23.220 duka altını cizye toplanması her hânedan ortalama 1 duka alındığını, fakat daha önemlisi muafaların oldukça fazla bir oran tuttuğunu gösterir (Sahillioğlu, IV [1967], s. 12). Bu şekilde toprak sistemini değiştirerek köylüyü toprak sahibi yapan ve vergi yükümlülüklerini önemli ölçüde azaltan yönetim üretimi artırmak için sulama kanallarının yapılması, kuyular açılması ve halk arasında suyun ekonomik ve eşit biçimde dağıtılması için çeşitli önlemler aldı. Bütün gayretlere rağmen reâyânın refah düzeyi yeterince arttırılamamıştır. 1698'de Baf'ta dağıtılan 979 cizye evrakından sadece 100 tanesinin âlâ, 799'unun evsat ve sekseninin ednâ olması bu durumu doğrulamaktadır (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, nr. 6).

XVIII. yüzyıldan itibaren adada durum değişmeye yüz tutmuş, ziraî üretim ve ürün çeşidi artmıştır. 1776'dan sonra on altı yıl konsolosluk yapan İngiliz Michael de Vezin adada yılda 3500 kantar pamuk, 9000 okka beyaz ipek, 250.000 moza buğday (50-60.000 ton) ve bunun iki katı arpa yetiştirildiğini, 50-60.000 ton civarında kırmızı ve beyaz şarapla daha pek çok içkinin üretilerek ihraç edildiğini kaydetmektedir. Vezin'e göre hayvancılık da gelişmiş olup sadece 600 kantar yün elde edilerek büyük bölümü Leghorn'a satılmaktaydı. 1801'de Clarke, Kıbrıs'ta üretilen tahılın çok kaliteli olduğunu, 1844'te

Bir Rum'un müslüman Türk'e karşı açtığı davada iki müslümanı şahit gösterdiğine dair bir belge (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, nr. 10)

Fransız konsolosu M. Fourcade ise adada ekili tarım alanların 174.000 eskalese (350.000 dönüm) ulaştığını yazıyordu. Bütün bunlar, ada halkının en önemli geçim kaynağı olan tarımın Osmanlılar zamanında geliştiğini ve halkın yaşam standardında iyileşme olduğunu kanıtlamaktadır.

Ticaret ve sanayi de Osmanlılar zamanında gelişme kaydetmiş, bu sektörler Latin kökenli ve Katolik sınıftan tekelinden çıkarılmıştır. Fetihten önce ticaret ve sanayi dallarında hiçbir varlığı olmayan yerli Rumlar'la Anadolu'dan getirilen Türkler ve Ermeniler ticaret hayatına girmişlerdir. Latinler döneminde önemli bir ticaret limanı olan Magosa'ya Osmanlı idaresinde Larnaka da katılmış ve burası yabancı konsoloslukların taşınmasıyla Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir ihraç ve transit limanı olmuştur. Larnaka, Magosa ve Lefkoşe, Osmanlı yönetimi altında birer sanayi ve ticaret şehri haline gelmiştir. Özellikle Larnaka'da İngiliz, Fransız, Hollanda, Venedik ve diğer yabancı ülkeler konsolosluklar açarak kendilerine sağlanan imtiyazlar sayesinde rahatça işlerini takip etmişlerdir. Kıbrıs limanlarının ticaretteki etkinliği, sağlanan bu imkânlar sayesinde artmıştır. Mariti adlı bir seyyaha göre 1760'larda Kıbrıs limanlarına Avrupa ülkelerinin bayrağını taşıyan 600 kadar gemi uğramaktaydı. Halbuki 1572 yılında yapılan tahrire göre Lefkoşe'den elde edilen gelirler içinde pazar vergilerinin oranı % 15, boyahaneden ise sadece % 1 idi. Magosa ise biraz daha ticaret şehri görünümündeydi. Burada sadece gümrük-i iskele miktarı 195.000 akçe (% 47) idi. Ancak şehrin içindeki pazarlardan alınan alım satım vergilerinin oranı burada da % 25'leri geçmiyordu. Buna karşılık XIX. yüzyılın ortalarında yalnız Lefkoşe'deki pazarların sayısı yirmi üçe ulaşmıştı ve muhtelif bayraklı gemilerden alınan % 3 oranındaki gümrük vergisi ada hazinesine madenler dışında 33.372 kuruş gelir bırakmıştı.

Her esnaf bakırcılar, balıkçılar, debbağlar çarşısı gibi kendi sınıfından kimselerin ağırlıkta bulunduğu yerlerde ticaret yapıyordu. Bu sayede üretim artmış, fiyatlar düşmüş ve adada bolluk yaşanmıştır. Kıbrıs'ın ihtiyaçları karşılandığı gibi meselâ Drummond'a göre XVIII. yüzyıl ortalarında Batı ülkelerine yılda 1.115.750 kuruş tutarında ipekli ve pamuklu kumaş, yün, tütün, şarap, içki, ilaç ve boya yapımında kullanılan değerli bitkilerle 601.500 kuruş değerinde çeşitli kumaş

ve dokuma ihraç edilmiştir. Susam ve şeker de bol miktarda üretilen ve satılan ürünlerdendi. Nitekim ilk tahrirde Baf, Limasol ve Piskopi'de şekerhaneler bulunduğ ve toplam 380.000 akçelik şeker rafine edildiği kayıtlıdır. Her ne kadar ilk yıllarda şeker üretiminde azalma görülmüşse de Kıbrıs'tan saray mutfağının ihtiyacı için şeker gönderilmesine devam edilmiş, devlet üretimi arttırmak için zaman zaman şekerhanelere bakım yaptırmıştır (Jennings, *Christians and Muslims*, s. 321-322). Ziraî ürünler yanında işlenmiş orman ürünleri, madenlerle tuz da Kıbrıs'ın önemli ihraç malları arasındaydı. Tuz üretimi ve ticareti Latinler döneminde olduğu gibi Osmanlılar tarafından da devletleştirilmiştir. Larnaka ve Limasol'daki meşhur tuz madenleri her yıl özel kişi veya şirketlere iltizam usulüyle devredilmiş ve devlet bu işten önemli miktarda gelir elde etmiştir. Drummond'a göre bu iki havzadan 1740'lı yıllarda 4-5000 araba tuz çıkarılmakta ve ihraç edilmekteydi.

Kıbrıs az da olsa ithalât da yapmaktaydı. Atlas, Fransız kumaşları, teneke, demir, kurşun, Amerikan boyası, kaliteli Trablus ve Kudüs sabunlarıyla baharat dışarıdan alınan başlıca ürünlerdi. Adanın Batı ülkeleriyle ihracatı disiplinli ve düzenli bir şekilde yürütülmekteydi. Kıbrıs'ın Avrupa ve Suriye ile ticarî bağlantısını Levantın Company sağlamaktaydı. Kıbrıs'a Batı'dan olduğu gibi Anadolu ve Suriye vilâyetlerinden de tüccarlar geliyor, Anadolu'nun bazı mâmullerini Kıbrıs üzerinden pazarlıyordu. Bu bilgiler ışığında, Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın ekonomik açıdan geri bir ada olmaktan çıkıp Doğu Akdeniz ticaretinde önemli yere sahip olduğu ifade edilebilir. Gerçekten de Kıbrıs'a ait ilk Osmanlı bütçesindeki muazzam açık başlangıçta adanın kendi kendine yeterli olmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Osmanlılar'ın adanın 10.388.487 akçelik ilk bütçesini denkleştirmek için yaptığı katkı tam olarak 3.089.454 akçedir. Halbuki Osmanlılar 1878'de İngilizler'e geliri giderinden fazla bir bütçe devretmişlerdir. Nitekim İngilizler'in hesabına göre 1878'de bütçe fazlası 118.000 sterlindi.

Osmanlılar'ın yerli halkın doğrudan katılımlarının temin edildiği idarî yapısı sayesinde genelde adada toplumsal uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşmanın ne kadar çok yönlü olduğu seyyahlar tarafından ifade edildiği gibi mahkeme sicilleri üzerinde yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır.

Araştırmalara göre Kıbrıs'taki hıristiyanlar, hukukî meselelerini özel kanunlarına göre kilise mahkemelerinde çözme hakkına sahip olmalarına rağmen kendi istekleriyle ve sık sık kadı mahkemelerini kullanmışlardır. Somut olarak ifade edilirse fetihten sonraki ilk yetmiş yıla ait sicillerde kayıtlı toplam 2800 davanın 1/3'ünden fazlası gayri müslimlerle ilgilidir. Bu davaların % 19'u Rumlar'ın cemaat içi meseleleriyle alakalı olup bu oran XVIII. yüzyıl başlarında daha da artmaktadır. 1698-1726 yılları arasında mahkemeye intikal eden 1931 davanın 775'i (% 40,1) gayri müslimlerle ilgilidir. Sadece zimmîleri ilgilendiren, yani iki tarafın da zimmî olduğu dava sayısı ise 524'tür (% 27). Ayrıca dava konularının büyük bir kısmını miras (82), boşanma (20), vasi ve nafaka tayini (56) gibi doğrudan kilise mahkemelerinin yetki alanına giren konular oluşturmaktadır. İmparatorluğun diğer bölgeleriyle karşılaştırıldığında hayli yüksek olan oranlar, Kıbrıs'taki hıristiyanların Osmanlı adaletine güvendiklerini ve kadı mahkemesini bir hak arama yeri olarak gördüklerini göstermektedir. Hıristiyanlar mahkemede görevli bir Rum tercüman aracılığıyla rahatlıkla ifade vermiş, dava açmış, yemin etmiş ve şahitlik yapmıştır. 1698-1726 yıllarında müslümanlar hıristiyanlar aleyhinde 129 dava açarken buna karşılık hıristiyanların müslümanlar aleyhinde 122 dava açtığı görülmektedir.

Kıbrıs'ta müslüman ve hıristiyanlar arasında komşuluk ilişkileri de samimi ve dostane olmuş, şehirlerde dinî grupların tamamen ayrı mahallelerde oturduğu gettolar hiçbir dönemde oluşmamıştır. Hıristiyanlar ve müslümanlar hiçbir sınırlama olmaksızın birbirlerine ev, arsa ve arazi alıp satabilmişlerdir. Bu sayede XVIII. yüzyıl başlarında Lefkoşe'nin otuz bir mahallesinden bir tanesi dışında hepsi karma mahallelere dönüşmüştür. İki toplum arasındaki bina ve arazi transferleri de bu durumda nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Bu dönemde doksan üç ev (% 33) ve yetmiş dokuz arazi (% 21,7) iki toplumun fertleri arasında el değiştirmiştir. Ekonomik hayatta, çarşı ve pazarlarda da aynı oranda bir toplumsal uzlaşma bulunduğundan söz etmek mümkündür. Müslüman ve hıristiyan esnaf ve zanaatkâr yan yana veya ortak ticaret yapmış, birbirine dükkân alıp satmış ve ticarî çıkarları için hükümete karşı birlikte mücadele etmiştir. Birkaç münferit olay dışında iki cemaat dinî kaygılarla çok az karşı

karşıya gelmiş, hiçbir zaman ihtilâfları çatışmaya dönüştürmemiştir. Hıristiyanlara diğer bölgelerde olduğu gibi dinî muhtariyet tanınmış, âyinlerini serbestçe icra etmelerine, kiliselerini onarmalarına ve başışta bulunmalarına izin verilmiştir. Bu durum, uzun vadede hıristiyanların ve çoğunluk olarak Rumlar'ın asimilasyona uğramasını engellemiş, millî kimliklerini korumalarına imkân sağlamıştır. Osmanlı idaresi boyunca kayıtlı mühtedilerin sayısının 400'ü geçmemesi de bunun göstergesidir.

Buna rağmen zaman zaman adada kilisenin ve yöneticilerin imtiyazlarını kötüye kullanmasından doğan isyan ve kargaşa dönemleri de yaşanmıştır. Fetihden sonra Latin esaretinden kurtarılan, Rumlar'ın dinî ve siyasî temsilcisi tayin edilen Kıbrıs kilisenin sebep olduğu, adayı Türkler'den almaya yönelik girişimler hıristiyan halkın yeterli desteği vermemesinden ötürü başarısız olmuştur. Kilisenin halk üzerinde sınırsız bir hâkimiyet kurmasını amaçlayan bu girişimlerin ilki 1600 başlarında Savoy Dukalığı'nın kışkırtmasıyla başlamış, 1644 ve 1668 yıllarında iki defa daha tekrarlanmasına karşılık sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine kilise, Batı Avrupa prenslerinden ümidini keserek merkezî idareyle ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Nitekim İstanbul'la doğrudan kurduğu bu temaslar sayesinde zamanla aldığı önemli imtiyazlar başpiskopos ve onun yardımcısı saray tercümanını adanın yönetiminde vali ile birlikte en etkili kişiler durumuna getirmiştir. 1815'te adaya gelen Turner, "Kıbrıs, kaptan paşa tarafından tayin edilen sözde bir beyin idaresinde olmakla beraber aslında Rum başpiskoposu ve ona bağlı kâtipler tarafından yönetilmektedir" dedikten sonra bu kadar yetki verilmesiyle sarhoş olan başpiskoposun diktatör gibi davranarak halka baskı yaptığını kaydetmiştir. Nitekim başpiskoposun yetkilerini kötüye kullanmasıyla 1804 yılında başlayan ve saray tercümanı Hacı Yorgaci Kornessios'un canına mal olan isyanlarla 1821'de Başpiskopos Kyprianos'un Mora isyanıyla bağlantılı olarak adayı Türkler'den kurtarmayı amaçlayan son girişimi kiliseye sağlanan aşırı imtiyazların sonucunda ortaya çıkmıştır. Kyprianos'un üç adamıyla birlikte idam edilmesiyle bastırılan bu son olaydan sonra başpiskoposluk yönetimdeki eski gücünü ve etkinliğini kaybetmiştir. Fakat 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Kıbrıs Rumları arasında kilise-

nin öncülüğünde Yunanistan'la birleşme, yani Enosis hayalinin idealize edilmesine yol açmıştır.

1571 sonrasında adada Türkler'in başlattığı ayaklanmalar da dolaylı olarak kilise ile bağlantılıdır. Bu ayaklanmalar, çoğunlukla iç sorunların ve sıkıntılarının giderilmesi veya kişisel kıskançlıkların, mevki ve nüfus sahibi olma hırslarının tatmin edilmesi için başlatılan hareketlerdir. Fakat isyancıların hedefi aynı zamanda, adanın yönetiminde valilerden daha etkili hale gelen başpiskopos ve saray tercümanlarının hâkimiyetlerine son vermektir. Hiçbir isyanda adayı Osmanlı yönetiminden ayırma amacı yoktu. Yine de isyanlardan bazılarının dış güçler tarafından desteklendiği veya yönlendirildiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 22, 23, 25, 61; BA, MAD, nr. 3211, 5878, 7836, 9893, 10163, 10306; BA, KK, nr. 5285, 5322, 5877, 6496, 7048; BA, A.NŞT, nr. 1258, 1262, 1355, 1383, 1421, 1422, 1424, 1438, 1441, 1442, 1444; BA, A.DVN, nr. 793; BA, Cevdet-İktisat, nr. 1090, 1107; BA, Cevdet-Adliye, nr. 1002, 1508, 1570, 1778, 2156, 2218, 2513; BA, MD, nr. 10, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 27, 29, 31, 36, 43, 53, 73, 75, 79, 97, 110, 112, 114, 115, 117, 119, 122, 153, 154, 155, 156, 183; TK, TD, nr. 64; Public Record Office, FO 195/102, 103; Ârif Dede, *Kıbrıs Tarihçesi*, TSMK, Yeniler, nr. 2109; Pîri Mehmed, *Tarih-i Feth-i Kıbrıs*, TSMK, nr. 1294; Râşid, *Tarih*, II, 152; Ziver, *Kıbrıs Tarihi*, Lefkoşe 1312; J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London 1901; C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus, with an Appendix on the Bibliography of Cyprus*, Cambridge 1908; G. Mariti, *Travels in the Island of Cyprus*, Cambridge 1909; H. Luke, *Cyprus under the Turks (1571-1878)*, Oxford 1921; a.mlf., *Cyprus, A portrait And an Appreciation*, London 1957; R. Storrs, *A Chronology of Cyprus*, Nicosia 1930; R. Gunnis, *Historic Cyprus*, Great Britain 1936; Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Antikiteleleri*, Lefkoşe 1939; a.mlf., *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara 1964; a.mlf., "Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 131-135; a.mlf., *Tarihî Kıbrıs*, Ankara 1988; G. Hill, *A History of Cyprus IV*, Cambridge 1940-42; G. B. Pusey, *Cyprus, Past-Present-Future*, Nicosia 1943; A. Timural, *Kıbrıs Seferi*, İstanbul 1953; D. Alastos, *Cyprus in History*, London 1955; Cevat R. Gürsoy v.dğr., *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964; C. A. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964, tür.yer.; Halil İnalıcı, "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara 1964, s. 27-59; a.mlf., "Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 59-77; Th. Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-*

1881), *Texts and Studies of the History of Cyprus*, Nicosia 1965, I; Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi 1570-1580", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi: Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 91-98; M. Zekâ, "Kıbrıs'ın Sivil ve Ağır Ceza Mahkemeleri'nde Osmanlı Devri'nde (1571-1878) Tatbik Edilen Kanunlara ve Bu Mahkemelerin Yapısı ve Tarihçesine Kısa Bir Bakış", a.e., s. 175-185; Nejat Göyünç, "Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs Müdafileri", a.e., s. 105-107; Vergi H. Bedevî, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", a.e., s. 139-148; J. T. A. Koumoulides, *Cyprus and the War of Greek Independence 1821-1829*, London 1974; Vehbi Zeki Sertter, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Lefkoşe 1975, I-III; S. Panteli, *A New History of Cyprus*, England 1984; Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, İstanbul 1984, I; C. P. Kyrris, *History of Cyprus*, Nicosia 1985; Mustafa Haşim Altan, *Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıfları Tarihi: 1571-1974*, Kıbrıs 1986, I-II; a.mlf. v.dğr., "Archival Materials and Research Facilities in the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic", *LJMES*, VIII (1977), s. 29-42; H. J. Kornrumpf, *An Historical Gazetteer of Cyprus (1850-1987) with Notes on Population*, Frankfurt 1990; Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus 1570-1878*, London 1990; a.mlf., *Kıbrıs'ta Türkler: 1570-1878*, Lefkoşe 1994; J. Merkelbach, *Die Prokollé des Kadiamtes Nicosia aus den Jahren 1105/06 (1693-1695): Übersetzung und Kommentierung*, Frankfurt 1991; Kemal Çiçek, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court: 1110/39 A. H./1698-1726 A. D.* (doktora tezi, 1993), Birmingham University; a.mlf., "Living Together: Muslim-Christian Relations in Eighteenth-Century Cyprus as Reflected by the Shari'a Court Records", *Islam and Christian Muslim Relations*, IV/1; Birmingham 1993, s. 36-64; R. C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World: 1571-1640*, New York-London 1993; a.mlf., "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572", *JTS*, X (1986), s. 175-191; a.mlf., "Black Slaves and Free Blacks in the Cities and Villages of Cyprus 1590-1640", *JESHO*, XXX (1987), s. 286-301; a.mlf., "Locust Problem in Cyprus", *BSOAS*, LI/2 (1988), s. 279-313; Ramazan Şeşen v.dğr., *Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu*, İstanbul 1995; Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti, Yönetim, Kilise, Ayân ve Halk (1750-1800)*, Gazimağusa 2000; İdris Bostan, "Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanması Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi* (haz. Ali Ahmetbeyoğlu - Erhan Afyoncu), İstanbul 2001, s. 18-19; Safvet, "Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar", *TOEM*, sy. 19 (1329), s. 1177-1193; C. F. Beckingham, "The Cypriot Turks", *JRCAS*, XLIII/2 (1956), s. 126-130; J. N. D. Anderson, "The Family Law of Turkish Cypriot", *WI*, V (1958), s. 161-187; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *TTK Belgeleri*, IV (1967), s. 1-34; P. S. Cassia, "Religion, Politics and Ethnicity in Cyprus during the Turcocrata 1571-1878", *Archives Europennes de Sociologie*, XXVII/1 (1986), s. 3-28; Hüseyin Algül, "Osmanlılar Devrinde Kıbrıs Seferinin Manevi

Cephesi ve Ebussuud Efendi'nin Seferle İlgili Fetvası", *ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2, Bursa 1987, s. 37-42; G. A. Dionysiou, "Some Privileges of the Church of Cyprus under Ottoman Rule", *Epethri V*, XIX (1992), s. 327-334; Besim Darkot, "Kıbrıs", *İA*, 675-676; A. H. de Groot, "Kubrus", *EP* (Ing.), V, 305-309.

KEMAL ÇİÇEK

İngiliz İşgali ve İdaresi. Doğu Akdeniz'-de Mısır ve Hindistan yolunda önemli bir stratejik mevki olan Kıbrıs XIX. yüzyılda Batılı devletlerin ilgisini çekmeye başladı. Özellikle Hindistan yolunu güvenlik altına almak isteyen İngiltere Kıbrıs'ı ele geçirme siyaseti izledi. 1877-1878 savaşından mağlûp çıkan Osmanlı Devleti'nin Ruslar'la Ayastefanos'ta yaptığı antlaşma Batılı devletlerin tepkisine yol açmış, bunun üzerine Berlin'de bir kongre düzenlenmesi kararlaştırılmış ve İngiltere Anadolu'ya yönelik muhtemel bir Rus istilâsına karşı Osmanlı Devleti ile savunma ittifakı yapacağı teminatını vererek Kıbrıs'ın bir askerî üs halinde kendisine bırakılmasını istemişti. Berlin Antlaşması'ndan önce 25 Mayıs 1878'de Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye verilmesi, bunun mukabilinde Ruslar'a karşı bir savunma ittifakı oluşturulması teklifinde bulundu. Zor durumdaki Osmanlı hükümeti, 4 Haziran 1878'de İngiltere'nin fiilen adaya yerleşmesine zemin hazırlayacak olan anlaşmayı imzaladı. 1 Temmuz'da Sadrazam Saffet Paşa ile İngiliz elçisi Henry Layard arasında bir ek anlaşma daha yapılarak Kıbrıs'ın idaresi ve asker yerleştirilmesiyle ilgili şartlar açıklığa kavuşturuldu. Buna göre şer'î mahkemeler müslüman halkın hukukî işlerine bakmayı sürdürecektir, dinî vakıflara ait mallar İngiltere ve Osmanlı hükümetlerince tayin edilecek memur vasıtasıyla ortaklaşa yönetilecek, İngiltere idarî masraflar çıktıktan sonra gelir fazlasını her yıl Osmanlı hükümetine ödeyecek, bu rakam ortalama 22.936 kese üzerinden hesaplanacak, Osmanlı hükümeti Kıbrıs'ta bulunan devlet ve padişaha ait malları serbestçe işletebilecek, bundan sağlanan paralar ada gelirinden hariç sayılacaktı. Böylece Kıbrıs'taki statü Osmanlı egemenliğinin sürekliliği esasına dayandırılıyor, malî hak ve çıkarlarıyla Türk halkının hukukî düzeninin korunması güvence altına alınıyordu. Bu anlaşmalar 15 Temmuz 1878'de bizzat padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Ancak anlaşma hususunda şüphe ve endişelerini sürdüren II. Abdülhamid, onayladığı metnin üzerine kendisinin egemen-

lik hak ve yetkilerine hiçbir zarar gelmesi şartını eklemeye gerek görmüş, bu şart İngiliz elçisinin kendi devleti adına onaylayıp verdiği senette de aynen yer almıştı. Aynı gün Kıbrıs'ın İngiltere geçici idaresi altına girdiği resmen ilân edildi.

Bundan sonra İngiltere, adadaki yönetimini güçlendirmek için faaliyete geçip altı idarî bölgedeki Türk kaymakamlarının yerine İngilizler'i tayin etti; İngilizce, Türkçe ve Rumca idarede ve mahkemede resmî diller olarak ilân edildi. 14 Ağustos 1878'de yeni bir düzenlemeyle adanın idaresinde gerekli kanun ve nizamların İngiltere'nin hâkimiyeti boyunca kraliçe namına yürütülmesi de kabul edildi. Böylece hukukî alanda İngiliz hükümeti yetki sahibi oluyor, adada ticarî tekeli ele geçirme imkânına kavuşmuş bulunuyordu. Geçici İngiliz yönetimiyle hukukî haklarını korumak isteyen Osmanlı idaresi arasında uygulamada birçok problem çıktı. İngilizler adım adım anlaşmalara aykırı olarak Osmanlı hukukunu sınırlandırma yoluna gittiler. Türkler'in tapu haklarına, taşınmaz mallarına, vakıflara, padişahın şahsî mallarına ve devlet malına el uzatmaya başladılar. Adadaki Rum ahali de İngiliz yönetiminin desteğiyle eskiden işçi ve kiracı olarak çalıştığı vakıf ve devlet arazilerine el koyup kendi tasarrufuna geçiriyordu. Rumlar, daha sonra I. Dünya Savaşı arifesinde adanın Yunanistan'a katılması için bazı girişimlerde bulundular. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine İngiltere 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı resmen ilhak etti. Savaş süresince de Kıbrıslı Türkler'e yoğun baskılar uyguladı. 1915'te Bulgarlar'ın saldırısına uğrayan Sırp'lar'a yardım etmesi karşılığında adayı Yunanistan'a bırakacağını bildirdiyse de Yunan kralı bu teklifi reddetti. Millî Mücadele sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi uyarınca Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakı kabul edildi (1923). İngiliz idaresi altındaki Kıbrıs'ta Rumlar adanın Yunanistan'a katılması için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başladılar. İngiltere hükümeti, 1925'te Kıbrıs'ı krallık taçına bağlı bir koloni statüsüne dönüştürdü. 1931 yılı Ekiminde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için isyan çıktı. Vali konağı ve kaymakamlıklar yakıldı. İsyancı başpiskopos ve metropolitler adadan sürüldü, kilise 35.354 sterlin para cezasına mahkûm edildi, isyanı organize eden Yunanistan'ın Lefkoşe başkonsolosu Kyrou Kıbrıs'tan çıkarıldı. Bu olaylar karşısında İngiltere adada idarî bazı yeni düzenlemeler yap-

tıysa da bunlar tatminkâr sonuca ulaşmadı. Rumlar, piskopos Makarios'un ön ayak oluşuyla 15 Ocak 1950 tarihinde adanın Yunanistan'a ilhakı konusunda bir oylama (plebisit) yaptılar; % 96 oranında buna "evet" denildi. Türkiye ve İngiltere plebisite tanımadı. Rum ve Yunanlılar, bu plebisite dayanarak Birleşmiş Milletler'e başvurup Kıbrıs halkına (Rumlar'a) self-determinasyon hakkı verilmesini istediler. Yunanistan'ın 1952 yılında Birleşmiş Milletler'e yaptığı bu müracaat karşısında Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler temsilcisi aynı hakkın Türkler'e de tanınmasını istedi. Birleşmiş Milletler ise self-determinasyon hakkı verilecekse her iki topluma da verilmesi kararını aldı. Kısa süre sonra Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak için EOKA adlı terör örgütü kuruldu ve 7 Mart 1953'te Atina'da Yunan hükümeti üyeleri, Makarios ve EOKA kumandanlığına getirilen Albay Grivas, EOKA andı içtiler. EOKA andı, her ne pahasına olursa olsun ilhakın gerçekleştirilmesi için savaşılabileceğini öngörüyordu. EOKA terör örgütünün malzemesi, silâhları, teçhizatı, eğitimi vb. Yunanistan tarafından sağlandı ve 1 Nisan 1955 tarihinde harekete geçildi. Grivas, "Dighenis" takma adıyla bir bildiri yayımlayarak iki düşmandan İngilizler'i savaşılarak adadan kovacaklarını, Türkler'i ise imha edeceklerini, hedeflerinin ilhak olduğunu duyurdu.

ENOSİS'e karşı olan Türkler, EOKA hareketi üzerine İngilizler'in yanında yer aldılar. Elllerinde silâh bulunan Türkler ise sadece Türk polislerdi. EOKA, Türk polislerinin İngilizler'e yardım etmemesini, aksi takdirde öldürüleceklerini açıkladı. Nitekim 1957 Temmuzunda görev yapmakta olan bir polis vurularak öldürüldü. Bu durum karşısında Türk halkı da canını ve malını korumak için teşkilatlanma ihtiyacını duyup 1 Ağustos 1958'de Türk Mukavemet Teşkilâtı'nı (TMT) kurdular. Ancak Türk Mukavemet Teşkilâtı, EOKA'ya kıyasla zayıf durumdaydı, bu sebeple 1955-1958 yılları arasında bütün adada Türkler EOKA'nın hedefi oldu; öldürmeler, yağmalar ve tahribat başladı, 6000 Türk mülteci durumuna düştü. Bunun üzerine İngiltere çeşitli toplantılar düzenledi ve Radcliffe anayasası hazırlandı, McMillan planı teklif edildi, fakat Rumlar ve Yunanlılar bunları kabul etmedi. 1 Ekim 1958 tarihinde McMillan planına göre Türkiye'nin temsilcisi Büyükelçi Burhan Işın Kıbrıs'ta fiilen ve resmen göreve başladı. Rumlar da adanın taksim edil-